

УДК 378.937

Чуркіна В. Г., Косенко К. О.*

**ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНІХ ТА ЕСТЕТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ,
ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ**

Стаття присвячена питанням теорії і практики формування художніх та естетичних здібностей, творчої активності обдарованих учнів. Розв'язання цієї складної для педагогіки проблеми характеризує пошук інноваційних форм, методів художньо-естетичного виховання та формування творчої активності обдарованих учнів засобами мистецтва. Уточнено сутнісні характеристики понять «художньо-естетичні здібності», «обдарованість», «художньо-творча активність», «творчість». Описано шляхи формування в учнів художньо-естетичних здібностей як одного з складників їхньої духовно-естетичної культури. Дістали подальшого розвитку теорія і практика виховання обдарованих учнів в естетичному аспекті засобами мистецтва.

Ключові слова: художні та естетичні здібності, творча активність, обдаровані учні, виховання через «любов», педагогічні умови, обдарована особистість.

Особливої актуальності в сучасних умовах набуває художньо-естетична освіта, реформування якої спрямоване на її гуманізацію. Значення естетичних цінностей і смаків особистості в процесі її розвитку та пізнання об'єктивної дійсності; закономірності формування естетичної свідомості та здібностей особистості (Г. Тегель, Й. Гете, І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, А. Бергсон, Ф. Шіллер), сучасні філософські концепції освіти та виховання (І. Бех, В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, Б. Ліхачов, С. Рудницька, О. Сухомлинська, Г. Щедровицький та ін.), культурологічні теорії (М. Бахтін, В. Біблер, Л. Масол, Н. Миропольська) та ін.

Проблеми естетичного виховання, розвитку і формування естетичного смаку розкриті у працях вітчизняних науковців (І. Донецької, С. Долуханова, А. Зися, Н. Калашник, М. Киященко, І. Лазарева, Н. Лейзерова, В. Панченко, Л. Ритікової) та в дослідженнях зарубіжних авторів (Г. Айзенка, М. Бредслі, В. Кенника та ін.). Психолого-педагогічна наукова думка звертається до різних питань, пов'язаних із розвитком естетичної культури особистості, феномен обдарованості висвітлюють (Дж. Гілфорд, Дж. Рензулі, П. Торренс та ін.). Комплекс проблем формування естетичної свідомості школярів розв'язують (Г. Арзамов, Б. Брилін, В. Бутенко, О. Дем'янчук, І. Зязюн, А. Капська, Є. Квятковський, А. Комарова, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Рудницька та ін.).

Метою статті є теоретичне обґрунтування особливостей формування художніх та естетичних здібностей учнів засобами любові, краси, творчості, що є умовою підвищення пізнавальної активності обдарованих учнів в НЗ.

Розгорнута концепція творчості була дана французьким філософом Анрі Бергсоном, наприкінці XIX – початку XX ст. Творчість, «життєвий порив» як безперервне народження нового, становить, за А. Бергсоном, сутність життя [1, с. 277-278]. Проте творчість пов'язана з природно-біологічними процесами формування свідомості. У природі – у вигляді процесів народження, зростання, дозрівання, у свідомості – у вигляді виникнення нових візріців і емоцій. Інтелект, за А. Бергсоном, не створює нове, а комбінує старе.

Австрійський лікар і психолог Зігмунд Фрейд і його послідовники відносять творчість до сфери несвідомого [11]. Наприклад, Дж. Рензулі описуючи обдарованість як взаємодію груп людських якостей, визначає інтелектуальний компонент (увагу, пам'ять, мислення); мотиваційний компонент (пізнавальна і дослідницька активність); креативність (розвиток творчої уяви, оригінальність, продуктивність); компонент рефлексії (самооцінка, самосвідомість, саморозвиток, самовиховання); компонент продуктивності (сфери діяльності – учбової, професійної, інтелектуальної); компонент

* © Чуркіна В. Г., Косенко К. О.

працьовитості та цілеспрямованості в творчій діяльності; духовно-етичний компонент творчої діяльності.

Свідомість, як форма віддзеркалення дійсності, є умовою творчої діяльності, та має прояви під час взаємодії людини як із природою так і суспільством, тому вищою формою відображення дійсності є свідомість (свідомість, мислення) [10, с. 3-6].

Специфічною формою активного ставлення людини до світу є діяльність. Розрізняють два основні види діяльності – стереотипний і оригінальний. Стереотипна діяльність передбачає копіювання, повторення існуючого, та його тиражування. Тільки оригінальна діяльність завершується створенням «шедевр» (нової речі) – це класичний тип творчості. З творчістю ототожнюють оригінальну діяльність, повторення відомого на належному рівні. Тобто відтворення, застосування, впровадження в процесі діяльності нового знаряддя або нового способу, нової програми, методики тощо. Творчість взаємопов'язана з категорією оригінальності.

Соціальна природа творчої активності обдарованих учнів є одним із основних компонентів діяльнісного аспекту буття. В. Дружинін відзначає, що процес творчості супроводжується оволодінням особистістю соціально-значущою діяльністю переважно шляхом наслідування [4, с. 239]. Розуміння значущості проблеми, наслідування для виховання обдарованих учнів у НЗ, взаємопов'язано з формуванням індивідуальності дитини, розвитком пізнання нею соціокультурного середовища. Тобто у НЗ в процесі соціалізації учень має переходити на інший рівень пізнання нового, відштовхуючись від уже засвоєних ним знань, але враховуючи важливі ознаки творчості – цінність, корисність нового «шедевр». Визначення корисності нового «шедевр» – т. не завжди отримує визнання сучасників, бо «шедевр» часто є результатом художньої творчості та використовується в гуманітарній сфері сприяє збагаченню внутрішнього світу людини, формуванню світогляду.

Доведено, що, навчаючи та виховуючи, учитель залучає дітей до матеріальних і духовних цінностей минулих поколінь. Учитель є посередником між дитиною та цілими поколіннями, та лише через нього діти пізнають дійсність. І це «через» означає, що різні цінності, знання, морально-етичні норми не доходять до дітей у стерилізованому вигляді, а несуть у собі особисті риси вчителя, його оцінки, ставлення, його світогляд. Гуманний педагог, прилучаючи дітей до знань, одночасно передає їм свій характер, постає перед ними як зразок людяності. Як писав В. Сухомлинський, підвищення пізнавальної активності та розвитку креативних здібностей у процесі набування знань є застосування в навчальному процесі творчих ігор і вправ. Відомо, що художнє естетичне й емоційне збагачення дитини сприяє глибокому засвоєнню матеріалу. Ось основні ідеї, які розвинув Василь Олександрович у працях:

- любов до дитини;
- розвиток творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, який спрямований у кінцевому підсумку на творчу працю;
- культ природи, природа як найважливіший засіб виховання почуття прекрасного та гармонії;
- розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання та виховання (повага, заохочення, опора на позитивне, моральне покарання);
- звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її сили, внутрішні потенції, підтримка та розвиток того здорового, що є в кожній особистості;
- розвиток ідеї «радість пізнання», тобто емоційне сприйняття процесу навчання;
- демократизація структури управління навчально-виховним процесом у школі (психологічний і педагогічний семінари, школа для батьків тощо) [10, с. 300].

Виховання через любов – основна теза у В. Сухомлинського, спочатку треба навчити відчувати красу природи, потім красу мистецтва і до краси слова, музики і живопису. Слово і книга – головні засоби естетичного виховання в школі... І нарешті...Музика є самим чудодійним, найтоншим засобом залучення до добра, краси,

людяності. Слухаючи музику, людина пізнає себе і пізнає насамперед, що він, людина, прекрасний, народжений для того, щоб бути прекрасним, і якщо в ньому є щось погане, то це погане треба подолати; відчуті погане в самому собі і допомагає музика [10, с. 300]. Краса – засіб виховання чуйної совісті. Вже в дитинстві – і особливо в отрочстві – людина повинна навчитися самотійно опановувати естетичні цінності. Важливо, щоб це освоєння тривало все життя.

Тому актуальними є сьогодні доручення до прекрасного, творення ситуації успіху (емоційно-сприятливої атмосфери на уроці), урахування життєвого досвіду школярів їх індивідуальності. Зміни видів діяльності, уміле керування навчальним процесом сприяють розвитку креативних здібностей та потенціалу. Мистецькі здібності, допомагають дитини ввійти до світу культури, інформаційних, наукових і технічних ідей, бо здатність до творчості закладена в кожній людині. Виконуючи цікаві завдання самотійно чи в групах, учитель спонукає учнів мислити, знаходити способи вирішення проблем, демонструє варіативність підходу до їх розв'язання. А також вчить міркувати, доводити, обґрунтовувати свою думку – це спонукає до знань, до пошуку способів дій. Уроки передбачають різні види інтерактивної роботи, як індивідуальну, групову так і в парах, трійках тощо. Таке поєднання дозволяє навчити дитину співпрацювати не тільки з учителем, а й з однокласниками.

Сьогодні розуміння природи творчості обдарованих учнів як психолого-педагогічної проблеми та особливостей їх життєдіяльності пов'язують із впливом соціально-культурного середовища (сім'ї, школи, суспільства, культури) та складного психолого-педагогічного процесу. Аналізуючи природу творчості учнів О. Леонт'єв, відзначив ще один вагомий чинник – прагнення до самореалізації (самовизначення) [5, с. 84]. Тобто самореалізація обдарованих учнів пов'язана з інтелектуальною діяльністю (творчістю та цілеспрямованою розумовою роботою). Тобто в процесі діяльності вибудовується система відносин між обдарованим учнем і предметним, і соціальним світом, відбувається вибір видів творчості (наукова, технічна, літературна, музична, образотворча, ігрова, навчальна, побутова, військова, управлінська, ситуаційна, комунікативна) через діяльність. Показником якісної роботи вчителя є розвиток інтелекту, умінь учнів. Саме тому важливо вчити їх не тільки споживати, а диспутувати, доводити власне твердження, здійснювати перенесення знань, умінь і навичок у нові ситуації, формувати здатність фантазувати, вчитись працювати в різних умовах, висувати гіпотези, знаходити несподівані асоціації, проявляти самотійність.

В. Москаленко, розширюючи класифікацію діяльності та соціальних впливів, окрім відомих: ігрової, учбової, побутової, ситуативної, комунікативної виокремлює «міжособистісну», що підкреслює значущість емоційності відносин [7, с. 112].

В. Оконь описав основні принципи навчання учнів: розвиток інтелекту, який пов'язує з системністю, наочністю, самотійністю, зв'язок теорії із практикою, доступності, зв'язку інтересів особистості та суспільства [12].

Але художня творчість акумулює в собі основні види діяльності: пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну, перетворюючу та комунікативну. Саме художня творчість обдарованих учнів, є втіленням власного досвіду, життєвих вражень і умовою їх активності. Для сучасної дитини найбільшою цінністю є власна унікальність, неповторність [7, с. 120]. Важлива роль належить емоційним реакціям, які визначаються як «діяльність оцінювання» інформації, яку учні опрацьовують самотійно. Саме під час оцінювання об'єктивної наукові знання про довкілля та художню культуру, діалог культур набувають суб'єктивного емоційного спрямування, спонукають до здобуття додаткових знань, вчинків, самовираженню. Науковці відзначають ще такі риси творчої особистості обдарованих учнів: прояв фантазії; переоцінка істини; інтерес до проблем в процесі опанування знанням; незалежна позиція, що дозволяє особистості відстоювати власну позицію; готовність до ризику, що гарантує творчий успіх; вміння захоплюватись і відриватися від реальності, бачити перспективу; творчі особистості відрізняються значними розумовими здібностями, бажанням експериментувати,

свободою від внутрішніх самообмежень, незалежністю мислення та дій, високою творчою енергією, прагненням до розв'язання складних проблем тощо. Відомо, що учні, які вирізняються у середовищі своїх однолітків, переважно викликають їхню недоброзичливість. Звідси «клопоти» з творчими індивідами, які вимагають підвищеної уваги від учителів та індивідуального підходу у навчанні.

Таким чином, проаналізувавши ідеї щодо розуміння творчості та творчої активності обдарованих учнів, наголошуємо на ролі художньо-естетичного виховання та діяльності як складників формування дитини. Відзначаємо ряд наукових підходів до творчості, які пов'язані з активізацією навчання, з розробкою систем методів і прийомів навчання спрямованих на формування пізнавальної активності учнів, засвоєння ними навчального матеріалу, розвиток інтелектуальних здібностей учнів і вміння працювати з сучасною технікою.

Науковцями описано, – основою будь-якої діяльності творчого характеру є когнітивна сфера та інтелектуальні творчі здібності індивіда [3, с. 8]. Погоджуємось з І. Матіюк, вважає, що основою будь-якої діяльності творчого характеру є її когнітивна сфера та інтелектуальні творчі здібності, тому що «будь-який акт творення містить в собі розумне начало, інтелектуальну програму та контрольоване інтелектом здійснення самого творчого процесу. Тим самим, ці процеси контролюються та корегуються інтелектом особистості» [6, с. 7]. Основою творчості є формування певної мотивації і особистісних рис, як реалізацію людиною власної індивідуальності через її власну самоактуалізацію. Наголошуємо на значущості емоційних переживань суб'єкта в процесі здійснення ним творчих дій, бо процеси творчої активності особистості має бути підкріплені інтересом, емоціями, внутрішньою потребою пізнання нового, сформованими ціннісними орієнтирами. Під час співтворчості вони набувають позитивної динаміки [2, с. 15]. Простежуємо «зв'язки» між творчістю та психічними явищами (мислення, сприйняття, взаємовпливи тощо). Зауважуємо, що художня творчість, сприйняття світу в художніх образах сприяють внутрішній єдності та цілості процесів творчої активності учнів саме тому навчально-виховний процес має ґрунтуватися на інтегративних зв'язках і внутрішніх психологічних механізмах, які керують вчинками та діями обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі ЗНЗ.

Відтак, визначемо потреби, як рушійну та спрямовуючу силу у пізнанні та сприйнятті особистістю взірців національної та світової художньої культури, мистецтва, об'єктів і явищ довкілля, що обумовлюють результати творчої поведінки, мислення, розумової діяльності тощо. Таким чином, навчальна робота з обдарованими учнями має передбачати наявність певних психологічних установок, які мотивують до діяльності з метою задоволення потреб особистості бути творцем і співтворцем.

Складовою творчості є духовний потенціал і набуті знання, інтелектуальні уміння та практичні навички, що визначають напрями творчої діяльності обдарованих учнів. Отже, самосвідомість обдарованих учнів визначається нами як чинник активного світосприйняття особистістю культури та природи у їх розмаїтті його взаємозв'язків і взаємозалежностей, результатом якого є формування емоційно-ціннісної сфери особистості на базі формування системи моральних установок, бо інтелектуальний розвиток є психологічним підґрунтям творчого розвитку обдарованих учнів: самоактуалізація – це «ріст із середини», тобто розвиток, а розвиток – це завжди творення, можна зробити висновок, що універсальною характеристикою для будь-якої самоактуалізованої особистості є креативність (або творчість) – як прагнення та здатність до творчості. Творчість є фундаментальною характеристикою людської природи, потенціал, даний від народження кожному, але більшість людей втрачає цей потенціал у процесі прилучення до надбань минулих поколінь, лише деякі виявляються спроможними зберегти його [8; 9].

Таким чином, основою продуктивного (творчого) та репродуктивного (стереотипного) типів активності обдарованих учнів є процесуальна та особистісна форми актуалізації цієї активності, яка в умовах ЗНЗ пов'язана з методами розвитку креативності, ігровими та тренінговими технологіями на уроках і позакласних заходах.

Особистісна форма актуалізації реалізується у вигляді особистісного стилю, а процесуальна форма – є ступенем новизни продукту, який ця особистість створює у процесі своєї творчої діяльності та праці. Тому сучасні НЗ мають бути орієнтовані на формування не стільки соціальної, а духовно-творчої активності дітей, що духовно-творча активність спрямована не в суб'єкт дії, а в суб'єкт духу (сенсу життя) [9, с. 3].

Розвиток духовності сприяє формуванню учнів, розвиває пам'ять і абстрактне мислення (вміння сприймати різну інформацію вербальну, зорову, рухову); уваги (здатність учнів швидко концентруватися, «налаштуватися» на діяльність); здатність до аналізу та синтезу (швидко «розкласти» запропоновану інформацію на складники або, навпаки, з декількох частин створювати ціле (висновки); продуктивність і дивергентність мислення (здатність знаходити велику кількість рішень); перфекціонізм (старанність) (прагнення результативності, творення «шедевру»); гнучкість мислення: здатність учнів швидко змінювати свою поведінку, вносити корективи у процесі діяльності залежно від обставин, поєднувати знання та вміння з різних сфер життя); оригінальність мислення: здатність дитини висувати нові, нестандартні ідеї, бачити незвичайне в звичайному, діяти не так як всі.

Проблема творчої активності особистості, формування та розвиток художніх та естетичних здібностей обдарованих учнів є складною комплексною проблемою. Досвід і наукові дослідження дозволяють дійти висновку, що виховання через любов, красу, творчу діяльність і взірці мистецтва (література, музика, образотворче тощо) є умовою та засобом розкриття здібностей, активізації емоційно-почуттєвої, комунікативної сфер, пізнавальних інтересів і духовного потенціалу обдарованих учнів. Людина, що має творчий потенціал, – особистість. Саме розв'язання цієї складної для педагогіки проблеми зумовлює пошук інноваційних форм, методів художньо-естетичного виховання засобами мистецтва. Творчість – це не лише розвиток здібностей дитини, а й її особистісні якості, це цілеспрямована дослідницька активність, система взаємодіючих художньо-естетичних компонентів. Розвиток і виховання обдарованих, творчих дітей вирішує проблему формування творчого потенціалу суспільства.

Подальших досліджень вимагають проблеми аналізу внутрішніх психолого-педагогічних механізмів формування творчості зростаючої обдарованої особистості, соціальних впливів, розробки й упровадження методичних засад розвитку творчості особистості у НЗ.

Література:

1. Бергсон А. Творческая эволюция / А. Бергсон. – М. : Кучково поле, 2006. – С. 277-278.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Давиденко А. Науково-дослідницька діяльність учнів – членів Малої академії наук України / А. Давиденко. – Чернігів : РВВ ЧОППО, 2001. – 38 с. – (Посібник для вчителів та учнів).
4. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 1999. – 268 с.
5. Леонтьев А. А. «Научите человека фантазии» (творчество и развивающее обучение) / А. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1998. – № 5. – С. 82-84.
6. Матіюк І. О. Формування творчих здібностей інтелектуального характеру / І. О. Матіюк // Директор школи. – 1999. – № 19. – С. 7.
7. Москаленко В. В. Психология социального влияния : навч. посіб / В. В. Москаленко – К. : Центр учбової літ-ри, 2007. – 448 с.
8. Основы заглавной психологии / за ред. С. Д. Максименка – К. : НПЦ Перспектива, 1988. – 256 с.
9. Пустовіт Г. П. Теорія пізнання як методологічна основа побудови змісту позашкільної освіти і виховання / Г. П. Пустовіт // Рідна школа. – 2006. – № 11 (922). – С. 3-6.
10. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори : у 5 т. – К., 1987. – Т. 3. – С. 300.
11. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений / З. Фрейд. – М. : Просвещение, 1990. – 448 с.
12. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Чуркина В. Г., Косенко К. О.

ФОРМИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ И ЭСТЕТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ, ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ОБДАРОВАННЫХ УЧЕНИКОВ

Статья посвящена вопросам теории и практики формирования художественных и эстетических способностей, творческой активности одаренных учеников. Решение этой сложной для педагогики проблемы характеризует поиск инновационных форм, методов художественно-эстетического воспитания и формирования творческой активности одаренных учащихся средствами искусства. Уточнены сущностные характеристики понятий «художественно-эстетические способности», «одаренность», «художественно-творческая активность», «творчество». Описаны пути формирования у учащихся художественно-эстетических способностей как составляющей их духовно-эстетической культуры. Получили дальнейшее развитие теория и практика воспитания одаренных учащихся в эстетическом аспекте средствами искусства.

Ключевые слова: художественные и эстетические способности, творческая активность, одаренные ученики, воспитания через «любовь», педагогические условия, одаренная личность.

Churkina V. G., Kosenko K. O.

FORMING OF ARTISTIC AND AESTHETIC ABILITIES, CREATIVE ACTIVITY OF GIFTED PUPILS

The article is devoted to questions of theory and practice of forming of artistic and aesthetic abilities, creative activity of gifted pupils. The solution is the search of innovative forms and methods of artistic and aesthetic upbringing and forming of creative activity of gifted students by means of art. In the research it is defined the essence of upbringing through «love».

It is described the ways of forming of students' artistic and aesthetic abilities as part of their spiritual and aesthetic culture. All this must be based on humane approach. Exactly such kind of a person is able not only to focus on aesthetic, spiritual and universal values, but is ready to implement them in his (her) daily life. It is substantiated and proved the effectiveness of pedagogical conditions of upbringing through love, beauty, self-actualization, forming of artistic and aesthetic abilities of students and creating a situation of success (emotionally positive atmosphere in the classroom). It is clarified the essential characteristics of concepts of «artistic and aesthetic skill» and «talent», «art and creativity» and «creativity».

The process of forming of artistic and aesthetic abilities of gifted students involves development of artistic abilities to perceive the phenomena of art and reality. Forming of aesthetic consciousness due to artistic values, aesthetic evaluation, artistic interest in the field of nature and art, beauty define the culture of personality.

Keywords: artistic and aesthetically beautiful capabilities, creative activity, gifted pupils, upbringing through «love», pedagogical conditions, gifted personality.

Рецензент: Кузьменко Ю. В.